

Möten och ansvar

Gunlög Fur

Den situerade historien

När jag var ung trodde jag att det var min uppgift att förändra världen. Men jag brände ut mig. Det var i Buenos Aires det hände. Jag kom dit fylld av kunskap om vad som hänt i Argentina när juntan tog över makten, jag kände till Dagmar Hagelins försvinnande och hade läst Adolfo Pérez Esquivel som fått Nobels fredspris 1980. Jag trodde jag visste och vad mer var; jag trodde att jag förstod. Utan att någonsin ha satt min fot där. Men ingenting var som jag förväntade mig. Varje gång jag öppnade munnen var det som om mina ord studsade tillbaka mot mig som frågetecken. Till slut kollapsade hela mitt meningsbygge. Jag kände mig som ett duralex-glas som till slut gått sönder, i kras i tusentals bitar som aldrig kan fogas samman igen.

Besöket i Argentina inträffade i slutet av en längre tids vistelse i södra Latinamerika, där jag också reste i Brasilien och Uruguay. Det var just innan militärdiktaturerna i dessa länder tvingades bort av befolkningar som fått nog av att bli nertystade, begränsade och fångslade. En rad möten och upplevelser under de månader jag hade förmånen att resa runt på dessa fantastiska platser skavde bort såväl min förförståelse som min av utbildning, uppfostran och gammal vana klara och begripliga världsbild. Jag minns särskilt ett tillfälle då vi besökte ett litet kloster i nordöstra Brasilien. Kvinnorna där arbetade för att hjälpa unga utsatta flickor och var som många andra inspirerade av den befrielseologi som betonade social rättvisa och praktisk handling på lokal nivå. Jag ville gärna visa min solidaritet och talade engagerat om fattigdom och strukturell underordning utifrån de kunskaper jag tillägnat mig i min gedigna grundutbildning i bland annat historia. Men min okunskap om de förhållanden som rådde i Brasilien var i det närmaste total och därför var jag aningslös när jag presenterade mina teorier. Min teoretiska radikalism föll stum i det lilla kala rummet där vi satt. Jag skämdes när jag insåg hur förmätet mitt inlägg var. Jag gick mot mitt eget epistemiska Waterloo.

När jag kom hem igen till Sverige testades jag för en mängd tropiska sjukdomar, men fysiskt verkade det inte vara något fel på mig. Andnöden kom sig inte av mikrober, utan av att min världsbild gått i stycken. Jag var tyst, jag hade ingenting att säga.

Mina upplevelser i Sydamerika är förstas personliga och anekdotiska.

De formar en avgörande del av mina försök att förstå och förklara min egen bana och den i sin tur ligger till fond för hur jag begripliggör de frågor som ställts av initiativtagarna till detta specialnummer. Dessa erfarenheter ligger till grund för att jag värjer mig mot den fråga som ställdes inför detta forum, om kollektiva uppgifter och praktiker. Inte för att jag inte tänker att det är viktigt, men för att jag både skräms av anspråken och anar en disciplinerande förväntan om att finna en särskild och gemensam betydelse som en gång för alla gått i kras för mig.

Då är det lättare att tala om olika kunskapsgemenskaper, som historiker kan vara delaktiga i. Det var aldrig min plan att bli historiker, jag drevs inte längre av en önskan om att åstadkomma något stort och i många år efter splittret i Buenos Aires kunde jag knappt skriva. Jag tyckte inte att jag hade något att säga, för ingenting tedde sig särskilt klart för mig. Men det jag hade var frågor, frågor som ingen tycktes kunna ge mig några riktigt tillfredsställande svar på. Och där låg kärnan i mitt intresse för det förflutna. I synnerhet fanns den stora frågan som jag inte kunde förlika mig med – varför var världen så orättvis, varför hade den del av världen där jag hörde hemma så oändligt mycket mer av välstånd och fred än till exempel Latinamerika? Personliga vägar för till historikeryrket och påverkar hur historikern förstår sin verksamhet. Men dessa vägar är aldrig ensamma, de går inte genom något *terra nullius* på vilket historikern ostört kan projicera alla sina planer och förväntningar utan här finns både sällskap och utmaningar. Alla människor har förstås frågor, men för en akademiker är frågandet systematiskt knutet till kunskapsbildning i mänskliga samhällen. Och då kan jag se att det finns dimensioner av kollektivt ansvar och gemensamma uppgifter för den verksamhet som avskilts som vetenskaplig. Kulturforskaren och litteraturvetaren Diana Brydon, som länge arbetat med transnationell och transdisciplinär forskning och utbildning uttrycker uppdraget på detta vis: "As a university professor, my first concern is with epistemic injustice, whose ties to other forms of injustice are too often neglected."¹

Min praktik som historiker kom alltså att formas av en reaktion mot universella anspråk parad med en upplevelse av ansvar för epistemisk, eller kunskapsmässig, rättfärdighet. På ett sätt ser jag inte att historikerns, eller akademikerns, ansvar skiljer sig från det som alla människor har – ett ansvar att vara hederlig, göra sitt bästa, handla mot sina medmänniskor på det sätt man själv vill bli behandlad. Det handlar om att förvalta det pund man fått och det gör man inte genom att gräva ner det, utan genom att använda det till bästa förmåga, i respekt för och i relation till ett kollektivt ansvar. Brydons formulering både avgränsar och fördjupar det allmänna ansvar jag menar att alla människor har i ett samhälle. Vi som har fått förmånen att arbeta akademiskt med våra frågor har specifikt ansvar för kunskaps-

innehåll och kunskapsformering och att ställa kunskap och utbildning i relation till olika aspekter av orättvis fördelning i världen. Kan man alltså vara kunskapsrelativist och normativ på en och samma gång? Eller är det så att normerna leder till dogmatism och till och med fanatism om de inte färgas och formas av en fundamental medvetenhet om varje subjekts och varje tids unika och begränsade plats, position och räckvidd?

Det ovan sagda betyder alltså inte att jag kunnat undvika att uttala mig om vad jag menar att historiker bör och inte bör göra! När jag var ny som universitetslektor under andra halvan av 1990-talet skrev jag att

historieskrivningens centrala uppgift [är] att avtäcka, beskriva och bevara den mångfald som kännetecknar mänskliga samhällen och relationer över tid och rum [...]. Då krävs, menar jag, att olika historier får framstå som enskilda träd med ett eget rotsystem som ger näring åt flera grenverk men ändå sammankopplade i den gemensamma biotop som mänsklighetens vara utgör.

Jag hävdade då att ”vi måste tillåta historiernas mångfald och skilda, kanske oförenliga, perspektiv att vara en utgångspunkt för den dialog som alltmer kommer att vara nödvändig i vår gränslösa värld om inte makt och förtryck ska få sista ordet”.² Samtidigt var jag ovillig att låta mångfalden av historier gå i identitetsskapandets tjänst. ”[S]om historiker tror jag inte det är vår uppgift att tillhandahålla identiteter vare sig åt små förtryckta grupper eller stora självständiga stater.”³ Någonstans inom detta fält har jag fortsatt att röra mig, även om jag hela tiden fortsätter att bråka med vad meningen är med den verksamhet som upptar en så överväldigande del av min tid.

Förlusten av sammanhängande metaförklaringar efter resan till Latinamerika förde med sig att jag inte kunde övertygas av sökandet efter sådana, var de än förekom. Den forskningsinriktning som förde mig in i historikerprofessionen ledde också till ett ifrågasättande av kanoniska historier och övergripande förklaringsresonemang. Det som blivit uppenbart för mig, en insikt som förstärktes av min forskning om ursprungsfolk och koloniala möten, var att forskaren, såväl som varje historisk aktör, är *situerad*, i den betydelse Donna Haraway gett begreppet – eller *bounded*, som jag senare kommit att förstå det som när jag försökt sätta mig in i indiansk filosofi. Haraway talar om ”embodied objectivity” som den analys som växer ur specifika kroppar som ser och talar från särskilda och avgränsade platser:

We need to learn in our bodies, endowed with primate colour and stereotopic vision, how to attach the objective to our theoretical and political scanners

in order to name where we are and are not [...] only partial perspective promises objective vision.⁴

Haraway skrev från ett feministiskt vetenskapsperspektiv, men hållningen återkommer i andra kritiska granskningar av universalistiska vetenskapliga kunskapsanspråk. Den kanadensiske pedagogen John Willinsky har skärskådat den föreställning som genomsyrat åtminstone Västvärldens utbildnings-system – att utbildning ökar förståelse och tolerans. I stället påpekar han att utbildning, ända sedan man började med massutbildning ungefär samtidigt med det stora imperiebyggandets tid i Europa, lär elever att dela upp världen och återskapa bestämda former för hierarkiskt och värdemässigt strukturerade skillnader. Detta görs genom att indela världen när det gäller plats; i öst och väst eller i första och tredje världen. Men det görs också genom en uppdelning längs en tidsskala, där utvecklingen i Europa är normen som andra delar av världen jämförs med. Den postkoloniala historikern Dipesh Chakrabarty har formulerat detta som att historia ”came to non-European peoples as somebody’s way of saying ’not yet’ to somebody else”.⁵ Detta är en konsekvens av en historicism som kopplar samman händelser i en räkka som över tid rör sig i en specifik riktning. Chakrabarty kallar det ”first in Europe and then elsewhere” och antropologen Johannes Fabian beskriver det som ”the denial of coevalness”.⁶ Sociologen Gurminder Bhambra visar i en studie av såväl historiska som sociologiska texter hur denna tidsindelning framför allt struktureras av hur modernitet betraktas som en genomgripande historisk förändring som utgår från och formas i Europa. Med detta följer en mängd antaganden om samhällsstruktur, individ och aktörskap som universellt giltiga och tillämpbara.⁷

Sådana antaganden behöver diskuteras. Filosofen Viola Cordova, apacheindian/mexikan, ifrågasätter sådana historicistiska kedjor och lyfter fram en annorlunda uppfattning om värdet av det avgränsade och begränsade. Indianer, säger hon, uppfattar världen som gränslöst komplex:

The complexity is infinite because part of that complexity is change, motion. Whatever is, is in motion, and change is inevitable in the world. Motion, change, and complexity are absolutes. But they are absolutes that differ from the notion that there is one TRUTH that can be discerned.⁸

En konsekvens av detta blir att varje plats, varje tid har sin historia:

Each group was viewed as having a set of ”truths” that pertained to their own unique circumstances and locales [...]. The idea of being part of a bounded space becomes the ground upon which a very intimate knowledge and understanding of the homeland is acquired.⁹

Ett sådant påstående väcker naturligtvis frågor om essentialism och slår till synes undan benen för tal om universella rättigheter, som till exempel dem som FN försökt att utarbeta. Det är dock, om jag förstår rätt, inte meningen utan det handlar i stället om argument för ett radikalt erkännande av skillnader och av jämbördiga förklaringsanspråk som inte kan ha universell räckvidd, men ändå global relevans. Det betyder att kategorier och praktiker som växer ur den specifika platsen är avgörande för att förstå och kommunicera skeenden.¹⁰

Möten

Resonemangen ovan riktar sökarljuset mot vad jag förstår som själva kärnan i den vetenskapliga verksamheten, nämligen mötet mellan olika perspektiv och möjligheten till dialog. Dessa möten sker i forskningen, men också mellan lärare och student. Som barn var något av det bästa jag visste när min pappa och hans vän sjöng tillsammans ur Gunnar Wennerbergs "Gluntarne" till min mammas ackompanjemang. Först senare lärde jag mig att en glunt var en student i Uppsala, men det fanns gott om lustigheter i visorna och allra mest tyckte jag om "Glunten på föreläsning". I den får man följa glunten på väg till en föreläsning, enkom i syfte att bli uppmärksam av sin berömd professor. När han kommer in i föreläsningssalen ser han att en plats är ledig på första bänk och den lägger han beslag på – han är ju trots allt där för att smöra. Så långt tycks allt väl. Professorn är välkänd – kanske till och med världsledande? – och har säkert förberett sig minutiöst, men glunten kan konstatera att talet är "segt som gummi elasticum, fastän hackat och malet". Solen skiner obarmhärtigt in med sina sneda strålar i föreläsningssalen. Snart lutar gluntens huvud betänkligt ner mot bröstet och det bär sig inte bättre än att han somnar. Inte nog med det. Han börjar snarka. Alla försök att väcka honom misslyckas och professorn tvingas sluta. Nog blir glunten uppmärksam! Inte undra på att jag med full hals stämde in i omkvädet: "ja det var dumt, horribelt dumt!"

"Glunten på föreläsning" måste sägas vara ett exempel på ett fundamentalt misslyckat pedagogiskt möte. Trots de allra bästa intentioner får både glunten och professorn se dagen ända i ett fiasko. Gluntens karriärplanering stäcks å det grymmaste och professorn får säkert konstatera i en efterkommande utvärdering att han inte lyckats nå fram med sin lärdom. Jag misstänker att skälet till detta debacle står att finna i att studentens och professors syften inte på något sätt sammanföll. Att med strategisk närvaro och i viss mån låtsat intresse ta sig fram till en efter studierna användbar examen kan ju vara ett fullt legitimt syfte. Lika legitim är professors vilja att redovisa sina säkert briljanta slutsatser. Men hur ska de två mötas och kring vad?

Det finns såklart många skäl till att man befinner sig i en akademisk praktik och det privata intresset är ofta en drivkraft, men det är i möten som frågorna om nytta och mening ställs på sin spets – och ibland så påtagligt att det omöjliggör verksamheten om inte mötena tas på allvar. För flera år sedan hörde jag Stefan Einhorn i P1:s ”Tankar för dagen”. Han talade för ett, som han menade, misskrediterat förhållningssätt, nämligen *nyfikenheten*. Som barn, sa han, varnas vi för att visa för stor nyfikenhet, för att vara frågvisa, för att träda för nära andras integritet. Men han kom fram till att världen inte har för mycket nyfikenhet, utan för lite. Nyfikenheten är en central egenskap, kanske den allra viktigaste, för att lära sig något nytt. Att fråga om det som synes självklart, är en kungsväg till ny kunskap. Det är runt frågor som vi alla söker svar på – om vadan och varthän, om varför vi inte kan lösa problemen med fattigdom i denna rika och fantastiska värld, om hur vi ska komma tillrätta med hoten mot vårt klimat – men också kring de mer specifika frågorna som utgör bränslet för vårt intresse och vårt kunskapssökande, som studenten och professorn kan mötas. Den typen av frågor är knappast ämnesbegränsade, eller ens begränsade till akademien. De kan inte indelas i treårs-projekt på halvtid, snarare är de livslånga och gränsöverskridande. I historikerns professionalitet ligger att avgränsa för att kunna göra en studie genomförbar, men för den skull bör man inte tappa de verkligt brännande frågorna ur sikte. Och det faktum att de inte kan besvaras inom ramen för en studie eller en forskares verksamhet, hör samman med att forskaren alltid är situerad i sin tid, sin plats, sin kropp. Detta förhållande borde mana till ödmjukhet såväl inför räckvidden av ens egna slutsatser som inför alla de andra frågor som människor ställer runt om i världen, både inom och utanför akademien.

Inte ens nyfikenhet och frågande är oskyldiga aktiviteter som undgår att påverkas av den plats, tid och omständighet i vilka de uppkommer. Men viljan att förstå hur människor bemött och hanterat olika situationer är grunden för en handlingsberedskap. För mig har historien (historierna) sitt främsta värde som fönster som vetter mot något utanför, bortom det egna. Det betyder inte att jag helt förkastar tanken på historien som rottrådar, men jag är inte särskilt intresserad av denna aspekt och tycker att den ofta ges för stort förklaringsvärde.

Frågandet är dock bara ena halvan av nyfikenhetens kunskapssökande. Den andra halvan utgörs av *lyssnande*. För hur ska man kunna få svar om man inte lyssnar? Men sällan eller aldrig ser man i metodböcker, eller i teorikapitel, en diskussion kring lyssnandets metodik, eller hur lyssnande går till. Är det för att vi ser lyssnandet som så självklart? Vi talar mycket om att undervisning och forskning är beroende av och berikar varandra. Så har jag också upplevt det när lärare och studenter lyssnar till varandras

verkliga frågor och svar. Själv har jag funnit att jag lyssnar sämst när jag ställer frågor jag redan vet svaret på – absurt nog är det ju vad lärare ofta gör, inte minst när man ska examinera. Inte undra på att mötena uteblir.

Jag skrev i en dikt under mina år som student i Uppsala: "Akademiernas språk växer ur mina öron." Det vetenskapliga språket måste vara väl avvägt och begreppen precisa för att kunna användas som instrument för distinktioner, klargöranden och för att säga det som exakt menas. Men redan som student upptäckte jag att det akademiska språket, överlastat med långa och svärgenomträngliga ord, också kunde verka avskiljande. Orden blev jargong som utestängde såväl ugglans rop i marsnatten som samvetets röst i mitt inre. Kanske var det ett sådant avskiljande tal som hindrade mötet mellan glunten och professorn? Det behöver inte vara en motsättning mellan akademiskt tal och lyssnande, men vi kan behöva påminnas om hur man gör. Den kiowaindianske författaren N. Scott Momaday säger så här om respekten för orden, deras tyngd och exakthet:

My words exist at the level of my voice. If I do not speak with care, my words are wasted. If I do not listen with care, words are lost. If I do not remember carefully, the very purpose with words is frustrated.¹¹

Ord slösas bort om de inte uttalas med omsorg och går förlorade om de inte lyssnas till ordentligt. Detta lägger fokus på relationen mellan talare och lyssnare och på det ömsesidiga ansvaret att minnas, berätta, rekonstruera väl och noggrant. Om jag väljer att lyssna, men inte agerar i ansvar "blir hela syftet med ord omintetgjort", som Momaday skriver. Jag ser det som att vi medverkar i samtal och att denna medverkan är en nödvändig förutsättning för handling. Att agera ansvarsfullt som historiker är då att lyssna till ord (och handlingar, etcetera) med hjälp av de bästa redskap vi behärskar och placera dem i ett relevant sammanhang, vilket innebär att knyta orden till platser. För mig blir då historikerns samhällsuppdrag att ingå i sammanhang, dialoger och delat ansvar, till skillnad från att agera som enskild och upphöjd akademiker/intellektuell som registrerar från ett osynligt avstånd. Jag ser länken som sådan: lyssnande – medansvar – skyldighet. Om jag en gång lyssnat blir jag medverkande i historiens samtidigheter och skyldig att tala. Pedagogen och teoretikern Rauna Kuokkanen som skrivit om ursprungsfolks (specifikt samers) syn på gåvan som en symbol och praktik som genomsyrar samhället, noterar att bland många ursprungsfolk betraktas förhållanden mellan människor och livsmiljö som ett resultat av gåvor och ömsesidighet. Där har utvecklats en filosofi om ömsesidighet, en gåvans logik som är "a close interaction of sustaining and renewing the balance of the world by means of gifts". Översatt till akademins relationer innebär

det att det är nödvändigt ”on the academy’s part to commit to reciprocal relationships with and actively recognize other worldviews in order to address its own ignorance”.¹²

Den sydafrikanske litteraturteoretikern Mark Sanders lyfter fram tanken att ”specific acts of opposition [...] remain complicit in what they oppose” men menar inte att detta är en ursäkt för att avstå från att agera. I stället är det just denna ”medskyldighet” som gör det möjligt att tänka på motstånd och samarbete som förbundna med varandra, vilket möjliggör en kritisk utgångspunkt; när ”opposition does not free one from complicity, but depends on it as its condition of possibility, responsibility is sharpened”.¹³ Ansvar, till exempel det ansvar Brydon menar att akademikern har för kunskapsmässig rättvisa, skärps alltså av medvetenheten om att den verksamma forskaren är arvtagare till och medverkande i system som genomsyras av den obalans som hen önskar rätta till.

Historia och framtid

Så ja, historiker har samhällliga uppgifter. Av det ovan sagda torde det vara uppenbart att jag inte vare sig kan eller vill föreskriva vad dessa är för alla, men en viktig uppgift är att söka lyssna till sanningar om det förflutna, i fullt medvetande om att några universella sådana inte är möjliga att nå. Jag lånar gärna den japanske historikern Minoru Hokaris ord när han skriver om sina erfarenheter från forskning tillsammans med Gurindji-folket i Australien. Han säger:

Our task is therefore to seek ways of writing histories that can facilitate the interplaying and co-existing of various histories from deeply plural history-spaces by alerting us to the limits of modern-rational academic history and by making the universalising desire of academic historiography visible.¹⁴

Att skriva sådan historia har direkt betydelse för möjligheterna att diskutera fram handlingsalternativ för hållbara och rättvisa framtider.

Men nej, jag tror inte att alla historiker ingår i ett kollektivt kunskapsprojekt med en gemensam definierbar målsättning. Det finns historiker på många platser på jorden och vi är alla situerade, sprungna ur plats, tid och sammanhang, som formar vår praktik. Jag tror det finns beröringspunkter och kunskapsgemenskaper som överlappar, men det är inte ett greppbart eller kontrollerbart projekt. Däremot tror jag att det finns noder som utgör mötespunkter. En sådan utgörs av tillämpning och redovisning av metoder.¹⁵ Goda historiker överallt tycker jag kännetecknas av att de tar sitt hantverk på allvar och i det ingår stringent metodik, villighet att kommunicera vad

slutsatser bygger på och en förpliktelse att acceptera att om kartan inte stämmer med verkligheten så är det verkligheten som gäller.

Om jag har någon vision för mitt eget, samtida och framtida historikers arbete så är det att vi ska välja att ställa riktiga frågor och sedan lyssna åtminstone lika mycket som vi talar. Lyssnande i nuet och lyssnande bakåt i tiden. Ställa riktiga frågor, sådana jag inte redan har svar på, och sedan vara beredd att lyssna. Och det kommer alltid innebära att det är nödvändigt att ändra sig. Först då tror jag att vi har något att säga.

Jag vill fortfarande vara med och förändra världen. Och jag tror att historisk forskning kan ha en begränsad del i det, genom att ibland och i bästa fall skaka om oss och få oss att tänka nytt. Jag vill fortfarande vara med och förändra världen, men förhoppningsvis med ödmjuk medvetenhet om varifrån jag kommer.

Encounters and responsibility

Is it possible to combine a struggle for universal epistemic justice with a fundamental acknowledgement of situatedness and bounded claims? All historians, not just all history, are situated – firmly located in time, place, and circumstance. This understanding comes from personal experience and from a professional study of histories of cultural encounters and indigenous peoples. I am unwilling to assume the universal applicability of certain historical practices, yet remain deeply concerned with dialogues between different communities of knowledge. This places the focus on encounters, on the necessity for asking real questions and for careful listening. Following the Kiowa novelist N. Scott Momaday, this article duly argues for a link between the spoken word, listening, and responsibility for action. This responsibility is sharpened by an awareness of complicity in the systems of inequality that the scholar wishes to address.

Keywords: epistemic justice, concurrent histories, bounded space, listening, responsibility

Noter

- 1 Diana Brydon, "Autonomy, Transnational Literacies, and Planetarity. Emergent Cultural Imaginaries of Research Engagement", opublicerat papper, presenterat vid Tromsø universitet, mars 2013.
- 2 Gunlög Fur, "Ädla vildar, grymma barbarer och postmoderna historier", *Historisk Tidskrift* 1999:4, s. 638, 651–652.
- 3 Gunlög Fur, "Monument, minnen och maskerader – eller vem tillhör historien?", i *Makten över minnet*, Peter Aronsson (red.), Lund 2000, s. 49.

- 4 Donna Haraway, "Situated knowledges. The science question in feminism and the privilege of partial perspective", i *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*, New York 1991, s. 190.
- 5 Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press 2000, s. 8.
- 6 John Willinsky, *Learning to Divide the World. Education at Empire's End*, Minneapolis 1998; Chakrabarty 2000, s. 7–8; Johannes Fabian, *Time and the Other. How Anthropology Makes Its Objects*, New York 1983.
- 7 Gurminder Bhambra, "Historical sociology, international relations, and connected histories", *Cambridge Review of International Affairs* 2010, 23:1, s. 127–143; Gurminder Bhambra, *Rethinking Modernity. Postcolonialism and the Sociological Imagination*, Basingstoke 2009.
- 8 V. F. Cordova, *How It Is. The Native American Philosophy of V. F. Cordova*, Kathleen Dean Moore, Kurt Peters, Ted Jojola & Amber Lacy (red.), Tucson 2007, s. 69–70. Se också Peter Nabokov, *A Forest of Time. American Indian Ways of History*, Cambridge 2002, s. 47, 126–149; Dale Turner, "Oral traditions and the politics of (mis)representation", i *American Indian Thought*, Anne Waters (red.), Malden & Oxford 2004, s. 229–238. Jfr Minoru Hokari, *Gurindji Journey. Japanese Historian in the Outback*, Sydney 2011.
- 9 Cordova 2007, s. 188.
- 10 Minoru Hokari beskriver det som att "[a]boriginal people's historical practice demonstrates the fundamental plurality of the history-spaces." Hokari 2011, s. 253.
- 11 N. Scott Momaday, "Personal reflections", i *The American Indian and the Problem of History*, Calvin Martin (red.), New York 1987, s. 160.
- 12 Rauna Kuokkanen, "What is hospitality in the Academy? Epistemic ignorance and the (im)possible gift", *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies* 2008, 30:1, s. 60–82. Se också Rauna Kuokkanen, "The responsibility of the Academy. A call for doing homework", *Journal of Curriculum Theorizing*, Summer 2007, s. 75–90.
- 13 Mark Sanders, *Complicities. The Intellectual and Apartheid*, Durham & London 2002, s. 10.
- 14 Hokari 2011, s. 256.
- 15 Se till exempel historikern Michael Witgens resonemang om att läsa i motsträviga källor, i *An Infinity of Nations. How the Native New World Shaped Early North America*, Philadelphia 2012, s. 15–16.

